DEPRESSIYA HAMDA XAVOTIR LEKSIKASINI O‘RGANISHNINGN NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Atamirzayeva Maxliyo Xabibullayevna
ORCID: 0009-0008-7523-5177
atamirzayevamaxliyo@gmail.com
Qo‘qon universiteti Andijon filiali

Annotatsiya: Maqolada depressiya va xavotir leksikasini lingvistik tahlil qilishning nazariy-metodologik asoslari ko‘rib chiqildi. Xususan, leksik birlikning grammatik shakli va semantik ma’nosini farqlash, birlikni tadqiqot materialiga kiritishda uning mavzu bilan mazmuniy aloqasini aniqlash, lug‘aviy ma’no, maxsus tushuncha va kontekstual talqin munosabatini belgilash masalalari tahlil qilindi. Shuningdek, terminologiyadagi me’yoriy, tavsifiy va sotsiokognitiv yondashuvlar P. Faber, R. Temmerman hamda M.-C. L’Homme qarashlari asosida qiyoslandi; o‘zbekcha “xavotir”, “tashvish”, “bezovtalik” birliklari va fransuzcha anxiété hamda trouble anxieux misolida terminning kontekstga bog‘liq qo‘llanishi ko‘rsatildi. Tahlil natijasida termin maqomini faqat so‘zning kelib chiqishi yoki tashqi shakliga qarab belgilash yetarli emasligi, uni maxsus tushuncha bilan aloqasi, ta’rifi va real kontekstdagi vazifasi asosida aniqlash zarurligi asoslandi. Shuningdek, yaqin ma’noli birliklarni tarjimada avtomatik ravishda tenglashtirish mazmuniy farqlarni yo‘qotishi mumkinligi ko‘rsatilib, ularni janr, registr va kommunikativ vazifani hisobga olgan holda tavsiflash tamoyili taklif etildi.

Kalit so‘zlar: depressiya, xavotir, ruhiy salomatlik leksikasi, termin, umumtil leksikasi, terminologik maqom, lug‘aviy ma’no, kontekstual talqin, sotsiokognitiv yondashuv, ekvivalentlik

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR STUDYING THE LEXICON OF DEPRESSION AND ANXIETY

Atamirzayeva Maxliyo Xabibullayevna
ORCID: 0009-0008-7523-5177
atamirzayevamaxliyo@gmail.com
Andijan Branch of Kokand University

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations for the linguistic analysis of vocabulary related to depression and anxiety. It analyzes the distinction between grammatical form and lexical meaning, the criteria for including lexical items in the research material, and the relationship between general

(cc) BY

lexical meaning, specialized concepts, and contextual interpretation. Normative, descriptive, and sociocognitive approaches to terminology are compared with reference to the work of P. Faber, R. Temmerman, and M.-C. L'Homme. Examples from Uzbek-"xavotir," "tashvish," and "bezovtalik"-and French-anxiété and trouble anxieux-illustrate how meaning depends on context. The analysis establishes that terminological status cannot be determined solely by a word's origin or form; its relation to a specialized concept, its definition, and its function in a particular text must also be considered. It further shows that treating near-synonymous terms as automatically equivalent in translation may obscure semantic distinctions. The article therefore proposes assessing lexical equivalents in relation to genre, register, and communicative function.

Keywords: depression, anxiety, mental-health vocabulary, term, general vocabulary, terminological status, lexical meaning, contextual interpretation, sociocognitive approach, equivalence

KIRISH

Ruhiy salomatlikka oid tushunchalar tibbiy, ilmiy-ommabop, kundalik va badiiy nutqda turlicha ifodalanadi. Bir holat turli nomlar bilan berilishi, ayni leksik birlik esa turli kommunikativ vazifalarda qo‘llanishi mumkin. Masalan, tibbiy matndagi "depressiya", kundalik muloqotdagi "tushkunlik" va badiiy bayondagi "ichki siqilish" mazmunan yaqinlashishi mumkin, biroq ular har doim bir xil tushunchani anglatmaydi. Shu sababli depressiya hamda xavotir leksikasini o‘rganishda so‘zning tashqi shakli bilan cheklanmasdan, uning ma'nosi, qo‘llanish muhiti va maxsus tushuncha bilan munosabatini aniqlash zarur.

Mavzuning dolzarbligi ruhiy salomatlikka oid atamalarni aniq qo‘llash, ilmiy matn va ommabop bayon o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatish, shuningdek, tillararo tarjimada mazmuniy muvofiqlikni saqlash ehtiyoji bilan belgilanadi. "Xavotir", "tashvish" va "bezovtalik" kabi birliklar ayrim kontekstlarda yaqin ma'noda ishlatilishi mumkin, lekin ularni har qanday vaziyatda to‘liq sinonim deb qarash ma'no tafovutlarini yo‘qotishi mumkin.

Maqolaning maqsadi depressiya va xavotir leksikasini tahlil qilishning nazariy-metodologik asoslarini belgilash hamda termin bilan umumtil leksikasi o‘rtasidagi munosabatni tavsiflashdan iborat. Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi: leksik birlik va uning konkret qo‘llanishini farqlash; terminlikning me'yoriy hamda tavsifiy mezonlarini ko‘rib chiqish; lug‘aviy ma'no, maxsus tushuncha va kontekstual talqin munosabatini izohlash; o‘zbekcha va fransuzcha birliklarni qiyoslashda e'tiborga olinishi lozim bo‘lgan omillarni aniqlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

(cc) BY

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tahlilda tavsifiy, qiyosiy-semantik va terminologik yondashuvlardan foydalanildi. Leksik birliklar ularning lug‘aviy mazmuni, maxsus tushunchani nomlash vazifasi va matndagi qo‘llanishi o‘rtasidagi munosabat asosida ko‘rib chiqildi. Terminologiya bo‘yicha P. Faber, R. Temmerman hamda M.-C. L’Homme asarlarida yoritilgan nazariy qarashlar metodologik tayanch sifatida olindi. Faber qarashlari terminologiya va maxsus tarjimada tushunchaviy aloqalarni hisobga olishga, Temmerman yondashuvi kategoriyalarning kognitiv va ijtimoiy qo‘llanishini e’tiborga olishga, L’Homme ishlari esa terminlarning leksik-semantik xususiyatlari va ekvivalentligini tahlil qilishga yo‘naltiradi.

Tadqiqot doirasida statistik korpus tahlili yoki respondentlar bilan tajriba o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi. Shuning uchun xulosalar empirik chastota ko‘rsatkichlariga emas, nazariy manbalar va maqolada ko‘rib chiqilgan leksik misollarning lingvistik tahliliga asoslanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Depressiya va xavotir leksikasining lingvistik chegaralari

Depressiya va xavotir leksikasi faqat ushbu holatlarni nomlovchi otlardan iborat emas. Kechinmaning kechishini bildiruvchi fe’llar, holat darajasini ifodalovchi sifatlar va barqaror birikmalar ham tahlil materialiga kirishi mumkin. Bunda grammatik shakl bilan leksik ma’noni farqlash muhim. Masalan, “xavotir”, “xavotirni” va “xavotirlar” shakllari grammatik jihatdan farqlanadi, biroq bu farqning o‘zi yangi mustaqil leksik ma’no mavjudligini bildirmaydi. Lug‘at birliklarini hisoblashda so‘z shakllari va semantik variantlarni bitta darajada sanash natijani sun’iy ravishda ko‘paytiradi.

Leksik birlikni tadqiqot materialiga kiritish uchun uning depressiya yoki xavotir bilan mazmuniy aloqasi asoslanishi lozim. Bu aloqa ilmiy ta’rifda, simptom tavsifida yoki badiiy kontekstda ochilishi mumkin. Masalan, “qo‘rquv” so‘zining matnda uchrashi matnni avtomatik ravishda depressiya mavzusiga oid qilmaydi. Qo‘rquvning nimaga qaratilgani, qanday davomiylikda tasvirlangani, muallif uni qanday talqin qilgani va boshqa belgilar bilan qanday munosabatda kelgani aniqlanishi kerak. Shunday yondashuv umumiy salbiy hissiyotlarni bir semantik guruhga asossiz birlashtirishning oldini oladi.

Leksik birlik va uning muayyan qo‘llanishi o‘rtasidagi farq fransuzcha anxiété birligi misolida ham ko‘rinadi. U alohida qo‘llanganda hissiy holatni anglatishi mumkin, trouble anxieux birikmasida esa maxsus diagnostik kategoriyaga aloqador nom tarkibida keladi. O‘zbekcha “xavotir buzilishi” birikmasida ham “buzilish” komponenti kategoriyani, “xavotir” komponenti esa uning mazmuniy yo‘nalishini ifodalaydi. Biroq ikki tildagi nomlarning tuzilishi o‘xshash bo‘lgani ularning klinik mazmuni barcha jihatdan bir xil ekanini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi.

2. Termin va umumtil leksikasi munosabati

(cc) BY

Lug‘aviy ma’no, ilmiy tushuncha va matniy talqin o‘zaro bog‘liq, ammo farqli darajalardir. Lug‘aviy ma’no birlikning til tizimidagi mazmunini ko‘rsatadi; ilmiy tushuncha muayyan sohada belgilangan xususiyatlar va aloqalarni qamrab oladi; matniy talqin esa birlikning aniq vaziyatda qanday ma’noda qo‘llanganini ochadi. Ommabop maqolada klinik tushuncha soddalashtirilgan nom bilan izohlanishi, badiiy matnda esa shu nom qahramonning ichki kechinmasini kuchaytirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda kontekstual ma’noni klinik ta’rifning to‘liq muqobili sifatida qabul qilish to‘g‘ri emas.

P. Faber terminologiya va maxsus tarjima masalalarini tushunchaviy tuzilish, paradigmatik munosabatlar hamda sintagmatik aloqalar bilan bog‘lab o‘rganadi [1, 107-111-b.]. Bu qarash depressiya va xavotir leksikasiga tatbiq etilganda, birlikning faqat lug‘aviy izohini emas, balki boshqa terminlar bilan munosabatini ham hisobga olishni talab etadi. Masalan, “simptom”, “epizod”, “xuruj” va “buzilish” bir-biriga aloqador bo‘lsa-da, ularning vazifasi bir xil emas. Terminlarning barqaror ishlatilishi ana shu kategoriyalar chegarasini saqlashga xizmat qiladi.

Me’yoriy yondashuv tushuncha va nom o‘rtasidagi muvofiqlikni barqarorlashtirishga intiladi. Tavsifiy yondashuv esa real matnlarda uchraydigan variantlar, kengaygan ma’nolar va kommunikativ vazifalarni qayd etadi. Ruhiy salomatlik leksikasini tahlil qilishda ikki yo‘nalishni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish shart emas: me’yoriy tavsif maxsus tushuncha chegarasini ko‘rsatsa, tavsifiy tahlil ushbu nomning real nutqda qanday qo‘llanishini yoritadi. Matnda uchragan variantni qayd etish uni avtomatik ravishda rasmiy yoki milliy me’yor deb e’lon qilish bilan teng emas.

R. Temmermanning sotsiokognitiv yondashuvi kategoriyalarni tushuntirish, foydalanuvchi ehtiyojini hisobga olish, sinonimiya va polisemiya kabi hodisalarni e’tiborga olish muhimligini ko‘rsatadi [2]. Bu yondashuv ruhiy salomatlikka oid terminlar har qanday nutq vaziyatida mutlaq bir xil aniqlikda qo‘llanadi, degan taxmindan saqlaydi. Shu bilan birga, konkret o‘zbekcha yoki fransuzcha nomning ma’nosi haqidagi xulosa umumiy nazariyadan emas, uning o‘z konteksti va ta’rifidan kelib chiqishi lozim.

M.-C. L’Homme terminologik leksik semantika doirasida terminlarni aniqlash, ma’no, polisemiya, birliklararo munosabat va ekvivalentlik masalalarini ko‘rib chiqadi [3]. Ushbu yo‘nalish depressiya va xavotir leksikasidagi ma’no variantlari hamda birikuvchanlikni tahlil qilish uchun muhimdir. Biroq mazkur maqolada asarning nashriyot annotatsiyasi va mundarijasida ko‘rsatilgan umumiy yo‘nalishlargina nazariy tayanch sifatida olinadi; alohida boblarning batafsil mazmuni bevosita tahlil qilingan, deb ko‘rsatilmaydi.

3. Qiyosiy tahlil va tarjimada ekvivalentlik

(cc) BY

Terminlikni faqat so‘zning xorijiy kelib chiqishi bilan belgilab bo‘lmaydi. O‘zlashgan birlik umumtil tarkibiga singib ketishi, milliy tildagi birlik esa maxsus tushunchani ifodalashi mumkin. Shu sababli “depressiya” so‘zining xalqaro shakli uning har bir gapda diagnostik ma’noda ishlatilishini kafolatlamaydi. Xuddi shuningdek, “xavotir buzilishi” kabi o‘zbekcha birikma maxsus tushunchani nomlash vazifasini bajarishi mumkin. Terminlikning asosiy mezoni so‘zning kelib chiqishi emas, balki maxsus referent, ta’rif va qo‘llanish sharoitidir.

Tarjima jarayonida “xavotir”, “tashvish” va “bezovtalik” birliklarini kontekstdan uzib, yagona muqobil sifatida berish xavfi mavjud. Ularning tanlanishi matnning janri, auditoriyasi, soha darajasi va birlikning birikuvchanligiga bog‘liq. Ilmiy matnda terminologik aniqlik ustuvor bo‘lsa, ommabop matnda tushunarlilik muhim bo‘lishi mumkin; biroq tushunarlilikka erishish maxsus tushunchaning mazmunini buzmasligi kerak. Shuning uchun lug‘at maqolasida muqobillarni vazifasi, registri va qo‘llanish sohasi bilan izohlash maqsadga muvofiq.

Amaliy tahlil uchun har bir birlik bo‘yicha kamida to‘rtta jihatni qayd etish tavsiya qilinadi: birlikning matndagi shakli; kontekstda ifodalangan ma’no; maxsus tushuncha bilan aloqasi; tarjima yoki sinonimik muqobilning qo‘llanish sharti. Bunday qayd leksik shakl, tushuncha va kontekst o‘rtasidagi aloqani ko‘rinadigan qiladi hamda dalil bilan tasdiqlanmagan ekvivalentlikni oldini oladi.

XULOSA

Depressiya hamda xavotir leksikasini lingvistik jihatdan o‘rganishda so‘z shakli, lug‘aviy ma’no, maxsus tushuncha va konkret kontekstni alohida, lekin o‘zaro bog‘liq darajalar sifatida tahlil qilish zarur. Grammatik shakllarni mustaqil leksik birliklar bilan tenglashtirish lug‘at tarkibini asossiz kengaytirishi, umumiy salbiy hissiyotlarni bitta semantik guruhga kiritish esa ruhiy holatlar o‘rtasidagi farqlarni xiralashtirishi mumkin.

Terminologik tahlilda me’yoriy va tavsifiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Me’yoriy yondashuv tushuncha chegaralarini va nomlarning izchil qo‘llanishini ta’minlashga xizmat qiladi; tavsifiy yondashuv esa real matnlarda kuzatiladigan ma’no variantlari, registr va kommunikativ vazifalarni ko‘rsatadi. Termin maqomini belgilashda uning etimologiyasidan ko‘ra maxsus tushuncha bilan aloqasi hamda kontekstual qo‘llanishi muhimroqdir.

O‘zbekcha va fransuzcha ruhiy salomatlik leksikasini qiyoslashda tashqi shakl yoki taxminiy sinonimlikka tayanish yetarli emas. “Xavotir”, “tashvish”, “bezovtalik” va anxiété kabi birliklarning ekvivalentligi matn turi, ma’no va terminologik vazifa asosida tekshirilishi lozim. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu nazariy mezonlarni ikki tildagi ilmiy, ommabop va badiiy matnlardan tuzilgan korpus materiallari asosida tekshirish, birliklarning chastotasi va kontekstual variantlarini alohida qayd etish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

(cc) BY

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Faber Benítez, P. The cognitive shift in terminology and specialized translation // MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación. - 2009. - № 1. - B. 107-134. - DOI: 10.6035/MonTI.2009.1.5. URL: https://www.researchgate.net/publication/43174550_The_cognitive_shift_in_terminology_and_specialized_translation (murojaat sanasi: 12.10.2026).

2. Temmerman, R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2000. - XV, 258 p. - DOI: 10.1075/tlrp.3. URL: https://benjamins.com/catalog/tlrp.3 (murojaat sanasi: 12.10.2026).

3. L'Homme, M.-C. Lexical Semantics for Terminology: An Introduction. - Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2020. - XXI, 263 p. - DOI: 10.1075/tlrp.20. URL: https://benjamins.com/catalog/tlrp.20 (murojaat sanasi: 12.10.2026).

(cc) BY